

700 onns “vischins da Tujetsch” - “vicini de Tuvez”

Tujetsch gl'onn 1325 – Il mussament d'in'emprema cuminonza Ina notizia da muntada historica

Gl'onn 1325 cumparan ils “vicini de Tuvez” – ils vischins da Tujetsch – per l'emprema gada en in register / rodel da debiturs surregionals. Els debiteschan al niebel retic Ulrich de Valendau (Udalricus de Valendau) dus marcs argien. Sco garant vegn numnaus igl Albert de Peisel / Segnas.

L'impurtaziun secloma: “*Item vicini de Tuvez 2 marchas, fidejussor Albertus de Pesil.*”

Quella cuorta inscripziun ei remarcabla: Ella muossa ch'ils habitonts da Tujetsch fuvan ina cuminonza organisada (“vicini”) gia all'entschatta dil 14avel tschentaner. Els sepresentan anoviar – cun responsabladad cumineivla e cun atgna representanza. Aschia s'auda Tujetsch era tier ina dallas empremas cuminonzas dalla part sisum dalla Surselva.

Fontauna: Document da Regensburg nua ch'ei setracta d'in inventari dils conts da Werdenberg-Sargans che possedeavan differents beins e dretgs en Surselva.

Cumpariu en: Documents retics ord igl Archiv central dalla dinastia Thurn e Taxis a Regensburg, Hermann Wartmann, Basilea 1891, p. 461 f.

Il deivet dils “vischins da Tujetsch”

Ils dus marcs d'argien digl onn 1325 eran buca ina sempla summa monetara, mobein ina facultad considerabla per ina cuminonza da vischins. La valur materiala d'argien munta oz mo paucs tschiens francs (ina marc ≈ 230 g argien).

La valur da cumpra efectiva, historica, che muossa la quantitat rauba ch'ins ha pudiu acquistar, ei denton bia pli aulta e lai struschamein transferir en la valuta dad oz.

Dus marcs argien corrispundevan al salari da miez onn d'in luvrer. Per dus marcs d'argien saveva vegnir cumprau:

- Treis tochen quater vaccas ni in fetg bien cavagl
- Dus animals da sauma moderai
- Tochen treis tonnas garnezi

Menziuns digl onn 1325 ella historia tuatschina entras entgins historiografs:

- Den Namen Tujetsch (*Tivez*) findet man zuerst in einer Urkunde von 1285 (*en verdad 1205 egl anniversari dalla pleiv*). Im Jahr 1325 zeichnen die Tujetscher eine Urkunde als „vicini de Tuvez“, also als Gemeindebürger. Um diese Zeit muss sich daher die Gemeinde gebildet haben. *Walram Derichsweiler*
- Die allgemeine Bezeichnung für die Gemeinschaft aller Talleute des Tujetsch, d.h. von freien romanischen Bauern, Colonen (Hörige, älteste Gotteshausleute) und eingewanderten Walsem (jüngere Gotteshausleute) lautete um 1325 „vicini de Tuvez“. *Dr. Martin Bundi*
- Igl onn 1325 ein ils «vicini de Tuvez» attestai. *Adolf Collenberg*

In'egliada historica

Ella Val Tujetsch ein tochen al di dad oz aunc negins fastitgs prehistorics vegni anflai. Sulettamein las anfladas ella Val Strem d'avon 8000 onns, davart digl Uri,

dattan perdetga che carstgauns han traversau nossa cuntrada per encurir materia prima cun rimnar ed encurir quarz per construir ils pli differentes uaffens pil diever da mintgadi. Ei dat era buca perdetgas dalla preschientscha dils Romans en nossa val.

L'urbarisaziun dalla val succeda successivamein duront il temps medieval, essenzialmein duront il temps medieval tumpriv (476 – 1000 s. C.) entochen il temps medieval tardiv (1250 - 1500 s. C.). Il liug da partenza per la colonisaziun da Tujetsch ei la claustra da Mustér. Avat Columban ha fundau el 7avel tschentaner (igl onn 640) ina cella ch'ei lu daventada l'entschatta digl 8avel tschentaner ina claustra. La regiun senumnava tenor il testament da Tello digl onn 765 "*en loco qui dicitur desertina*": q.v.d. en in desiart. Vitgs per propi existevan mo paucs. Il davos vitg sisum la Val dil Rein Anteriur (Surselva) era Sumvitg ("*ad summum vicum*").

El decuors digl emprem stausch colonisatori dil 9/10avel tschentaner ei il funs dalla val da Bugnei a Dieni vegnius colonisaus ed urbarisaus. Ils colons fuvan subdits dalla claustra da Mustér ed obligai alla dieschma. Dasperas eran aunc ils libers che fuvan suttamess alla giurisdicziun dils Libers da Laax.

Il secund stausch da colonisaziun succeda el 13/14avel tschentaner. La claustra motivescha glied dil Valleis Sura da colonisar Ursera e la part sura da Tujetsch. Ussa vegnan Tschamut, Selva, las spundas da vart seniastra da Caspaua, Mulinatsch tochen Giuv, colonisai, parzialmein era Ruera e viers ost tochen a Zarcuns. Ils colonists Romontschs denton domineschan, aschia ch'ils Gualsers pon mo parzialmein influenzer la populaziun indigena cun novas ideas ed innovaziuns – denton buca cul lungatg tudestg.

Dalla noblezia dil Valleis derivan all'entschatta dil 13avel tschentaner ils emprems ministerials/administraturs dalla claustra en Tujetsch. Igl onn 1237 vegn in Wilhelmus de Tiesch numnaus, l'emprema menziun dil num Tujetsch. Ils onns 1278/1285 secloma ei „de Tuez ministeriales dominus Hugo miles de Pultening" e „Wilhelmus frater suus". Quella schlatteina ha schau construir il casti a Putnengia la fin dil 12avel tschentaner. Ella semanifestescha aunc oz en fuorma digl uoppen da Tujetsch.

Ils colons en Tujetsch restan tschentaners sut l'administraziun dalla claustra, denton gia dapi il 14avel tschentaner cun dapli dretgs da condecisiun ed autonomia. Igl onn 1368 cumpara igl emprem mistral enconuschent, numnadamein Ulrich Barlot (Barlotta) da Mustér, sco secund suonda in Tuatschin igl onn 1371, il Petrus de Cavorga, da Cavorgia.

Ils purs libers da Tujetsch s'udevan da vegl enneu alla cuminonza giudiciala dils Libers da Laax. La cuminonza da colons, ils libers ed ils Gualsers senumnava igl onn 1325 ils „vicini de Tuez ", ils vischins da Tujetsch (Dorfschaft, Nachbarschaft). Vischnauncas el senn dad oz deva ei aunc buc. Quellas ein seformadas el Grischun el 14/15avel tschentaner. La situaziun dalla val cun sia cuntrada isolada per in liung temps digl onn, cun in sulet passadi sur onn enviers ost, ha formau e promoviu ina cuminonza da habitonts. Quella communitad vegn confirmada el document da 1332 "*comunitate et hominibus Tiuezii*". La finamira ei carteivel stada quella da formar ina communitad d'interess per esser vicendeivlamein in agid en basegns economics, en fatgs da segirtad, en fatgs da pasculaziun, en fatgs digl uaul ed en fatgs dil transit. In svilup ch'ei sefatgs e carschius duront tschentaners e decennis. Pli tard nescha la vischnaunca da Tujetsch. Contribuii a quella formaziun ha segiramein era la baselgia. Gia l'erecziun dalla baselgia parochiala alla sava dil 13avel tschentaner a Sedrun,

muossa l'existenza d'ina cuminonza da cartents e cartentas, vischins e vischinas, cun in sanctuari per l'entira vallada.

Tujetsch sa festivar ils 700 onns dall'existenda d'ina cuminonza da vischins e vischinas ella Val Tujetsch. All'entschatta dil 14avel tschentaner sustenevan e segidavan els in cun l'auter e formavan in'unitad interna ed anoviars. Quei ei stau d'avantatg el process da democratisaziun e condecisiun el decuors dil 14 e suandonts tschentaners ed in necessari avantatg per las libertads retschevidas tec a tec entras la claustra da Mustér. Cun igl onn 1745 crodan ils pagamenti da tuttas dieschmas cun excepziun dallas duas alps Val Val e Val Giuf entochen 1861.

Tarcisi Hendry, november 2025

La preschientscha historica dil num Tujetsch

1237	Tiuesch BU, Bd. II (neu), 1200–1272, S. 211, 1237, Zeuge <i>Willihelmus de Tiuesch</i> .
1259	Thiuesch
1285	Tivez
1300	Thivetz
1325	Tuvez (700 onns «vicini / vischins da Tujetsch»)
1332	Tiuezzii (documentau sco ina communitad)
1390	Thifetz
1456	Tifesch (Menziunau la fiasta da s.Vigeli, festivada dapi 1205)
1505	Tifosch
1538	Thyfetsch
1539	Tyfetsch
1557	Tifetsch, Diefetsch
1559	Dtiffetsch
1563	Dauetsch
1600	Tauetsch
1651	Tuytsch
19/20avel	Tavetsch
1976	Tujetsch

Dapi igl uost 1976 vala il num romontsch **Tujetsch** sco num official. Avon era dapi decennis il num tudestg **Tavetsch** en diever.